

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-10-74-96>

УДК 94(438)

Григорук Н.А.

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКА ВІЙНА 1877–1878 РР. ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

Анотація. У статті на основі аналізу історіографічних матеріалів здійснено комплексне узагальнення подій російсько-турецької війни 1877–1878 років. Розглянуто ряд істотних відмінностей від попередніх збройних зіткнень з Османською імперією. Показано стан армій напередодні війни та дипломатичну підготовку до війни; проаналізовано загострення «східного питання»; розглянути тактику і стратегію воюючих сторін. Проаналізовано ряд законодавчих актів, зокрема Сан-Стефанський договір та основні положення Берлінського конгресу. Для султанської Туреччини результати війни в основному звелися до того, що вона остаточно стала на шлях перетворення в напівколонію іноземних держав. Війна, незважаючи на дипломатичну поразку Росії, стала вирішальним етапом у вирішенні Східного питання, у процесі звільнення південнослов'янських народів і створення ними національних держав; турецькому пануванню на Балканах було завдано нищівного удару. Висвітлено результати війни, які зіграли найважливішу роль в національному визволенні слов'янських держав на Балканах, розвитку там капіталістичних відносин, консолідації національних сил.

Ключові слова: війна, Росія, Туреччина, конгрес, договір.

Hryhoruk Nataliia

Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk

THE RUSSIAN-TURKISH WAR 1877–1878 AND ITS CONSEQUENCES

Summary. In the article, based on the analysis of historiographic materials, a comprehensive generalization of military events is made. The Russo-Turkish War of 1877–1878 holds a special place in the history of the nineteenth century and is one of the most important historical events that influenced the subsequent history of a number of European peoples. These events had a number of significant differences from previous armed clashes with the Ottoman Empire. The main difference is the army – updated in the transformations of the 1870's, which was formed on the basis of general military service. A number of significant differences from previous armed clashes with the Ottoman Empire are considered. The state of the armies on the eve of the war and the diplomatic preparation for the war are shown; exacerbation of the "eastern question" is analyzed; consider the tactics and strategy of the warring parties. A number of pieces of legislation have been analyzed, including the San Stefano Treaty and the main provisions of the Berlin Congress. The war of the Ottoman Empire and Russia of 1877–1878 was an important event not only in the history of these two countries, but its significance can only be understood in conjunction with the history of other European countries. This war marked the end of the long, centuries-old rule of the Ottoman Empire in Southeastern Europe. Russian policy in the Balkans played a progressive role in the development of Southeastern Europe and was fundamentally different from that of Western European countries. The Russo-Turkish wars, which took place in the eighteenth and nineteenth centuries, were, in fact, stages on the path of liberation of the peoples of the Balkan Peninsula. For the Sultan of Turkey, the outcome of the war largely came down to the fact that it finally embarked on the path of becoming a semi-colony of foreign powers. The war, despite the diplomatic defeat of Russia, became a decisive step in resolving the Eastern question, in the process of liberating the South Slavic peoples and creating their nation-states; Turkish domination in the Balkans was crushed. The results of the war, which played a major role in the national liberation of the Slavic states in the Balkans, the development of capitalist relations there, the consolidation of national forces, are highlighted.

Keywords: war, Russia, Turkey, congress, treaty.

Постановка проблеми. Російсько-турецька війна 1877–1878 років займає особливе місце в історії XIX століття і є однією з найважливіших історичних подій, яка вплинула на подальшу історію ряду європейських народів. Ці події мали ряд істотних відмінностей від попередніх збройних зіткнень з Османською імперією. Російсько-турецька війна 1877–1878 років відіграла прогресивну роль у розвитку Південно-Східної Європи та докорінно відрізнялася від політики західноєвропейських держав. Російсько-турецькі війни, що мали місце в XVIII–XIX ст., по суті були етапами на шляху звільнення народів Балканського півострова, військові ж події 1877–1878 рр.

за своїми наслідками займають в цьому зв'язку особливе місце.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема зовнішньополітичного становища Росії наприкінці XIX ст. постійно привертає увагу широкого кола науковців, серед яких варто виділити дослідження Генова Ц. [3], Кіняпіна Н. [10], Урланіс Б. [22], Широкоград А. [27], зокрема велику увагу дослідженню зовнішньополітичній ситуації в Росії приділила Нарочницька Н. [15–16] та інші. У своїх роботах автори опираються на фактологічний матеріал, відтворюють зовнішньополітичні процеси даного періоду. Разом з тим дискусійність проблеми не втрати-

ла гостроти до нашого часу, що підтверджує її актуальність.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність теми публікації зумовлена необхідністю ознайомитися з висвітленням основних суспільних інтересів до історичного минулого колись могутньої держави, а нині не існуючої Османської імперії. Знання її історії певною мірою дозволяє зрозуміти природу багатьох реалій сьогодення, що впливає часом в конфлікти і збройні зіткнення, розібратися в причинах протистояння двох цивілізацій – Сходу і Заходу.

У переломні історичні епохи в суспільстві різко підвищується інтерес до історії. Звертаючись до подій давно минулих днів, людство намагається знайти відповіді на питання сучасності. Мабуть, саме тому настільки пильну увагу привертають події російсько-турецької війни 1877–1878 рр.

Головною метою даної роботи є всебічне вивчення комплексу наукових проблем, пов'язаних з російсько-турецькою війною 1877–1878 років складовою частиною тодішнього загальноєвропейського історичного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. 24 квітня 1877 р. переходом 185-тисячної російської армії під керівництвом Миколи Михайловича через Дунай і вступом її на болгарську територію розпочалась нова, четверта в XIX столітті війна Росії з Туреччиною [21, с. 490].

Бої відбувались на трьох основних фронтах: Балканському, Закавказькому, Чорноморському. Основним був Балканський. 12 квітня Чорногорія відновила військові дії проти турків. Румунія оголосила про свою незалежність і теж вступила у війну. Розпочалась битва за панування на Дунаї. Російські війська завдавали значних втрат ворогу. Склались умови для форсування Дунаю.

Переправу готували тихо, щоб не заважали турки. Вона відбувалась в кількох місцях одночасно. Турки були дезорієнтовані. До останнього моменту вони не знали, де російські війська будуть форсувати Дунай [8, с. 17–19].

В ніч з 14 на 15 червня між Зімніцею на лівому березі та Сістовом на правому передові частини переправились через річку. Та переправа показала значні недоліки озброєння російської армії. По-перше, не вся діюча армія була озброєна новими малокаліберними рушницями Бердана, рівноцінними турецькій зброї. Армія переозброювалась вже під час війни. По-друге, російський піхотинець ніс патронну сумку на 60 патронів – цього виявилось недостатньо для бою. Крім того, російських солдат змушували берегти патрони. Генерал М. Драгомиров перед початком переправи наказав економити патрони [20, с. 500].

15 червня 1877 р. Дунайська армія генерала М. Драгомирова почала звільнення Болгарії. Болгарське ополчення вплилося до передового загону російської армії. Передовому загону під командуванням генерала І. Гурка спільно з корпусом Раденького доручалося атакувати Шипкінський перевал. Раденький мав його атакувати, а загін Гурка, перейшовши через хребет по Хайнкійському перевалу, мав підійти до Шипки з півдня [10, с. 23].

60-ти кілометровий шлях через перевал був здійснений за дуже короткий строк – 3 дні, хоча

гармати і зарядні ящики в багатьох випадках доводилося переносити на руках. 19 липня біля Старої Загори російські війська разом з болгарськими ополченцями витримали тяжкий бій з турецькою армією Сулеймана-паші, яка значно переважала сили росіян. Загін Гурка змушений був відступити на північ і перейти до оборони гірських перевалів [11, с. 118].

Тим часом російський наступ успішно розвивався. Західний загін на чолі з генералом М. Криденером штурмом захопив фортецю Нікополь. В полон потрапило 7 тисяч чоловік. Східний загін під командуванням Олександра Олександровича блокував ворога під Русуком. Передовий загін генерала І. Гурка захопив Шипкінський перевал [21, с. 167].

У Закавказзі російська армія під командуванням великого князя Михайла Михайловича захопила фортеці Баязет і Аргадан, взяла в облогу Карс. Та успіхи були короточасними. З фортеці Відін у Західній Болгарії виступив великий загін на чолі з Осман-паші. Війська йшли в Плевну. 50 тис. румун спостерігали за рухом противника зі свого берега Дунаю. Російське командування не мало резервів. Після взяття Нікополя головнокомандувач вважав, що на західному фронті ворог розбитий і загрози не становить. За шість днів турки пройшли 200 км. не зустрівши опору. 7 червня він зайняв оборону в районі Плевни і зразу розпочалося будівництво укріплень [20, с. 501].

Над флангом і тилом російської армії нависла загроза. Розміщення турків поблизу Плевни стримало наступ російської армії [21, с. 168].

Складним було становище і в Південній Болгарії. 40-тисячна армія Сулейман-паші змусила відступити до перевалів загін Гурка та невеликий загін генерала Столетова [11, с. 143].

Через 3 тижні армія Сулейман-паші напала на 6-тисячний загін Столетова, який захищав Шипкінський перевал. Військо Столетова тримало оборону три дні, але на допомогу прийшли резервні частини Раденького. Турки були відкинуті. Сулейман-паші не вдалося прорватись в Північну Болгарію [10, с. 81].

Іншими були справи на Кавказі: 13 червня генерал В. Гейман програв бій на Зівінських висотах, через що в ніч з 27 на 28 червня Була знята облога Карса. В Чечні та Дагестані розпочалося антиросійське повстання [21, с. 167].

Тим часом російські війська зайняли більшу частину Північної Болгарії і зосередилися біля Плевни. 8 липня розпочалась атака російських військ. Закінчилась вона невдачею, втрати становили 2,5 тис. росіян, а турків близько 2 тис. чоловік [20, с. 502].

18 липня розпочалась друга атака. У підсумку росіяни втратили близько 7 тис. чоловік вбитими, тоді як турки – 1,5 тис. чоловік. 19 липня, коли прийшла телеграма Криденера, який командував атаками на Плевну, про результати атак, в штаб-квартирі імператора відбулась нарада, результатом якої був виклик гвардійського корпусу з Петербурга. Військовий міністр Мілютін запропонував тимчасово перейти до оборони. 30-31 серпня російські війська разом з румунськими, кількість яких під Плевною становила близько 35 тис. чол., знову штурмували Плевну. В ході бою вдалося захопити важливий опорний

пункт турків – Гривіцький редут. Та в загальному успіху досягти не вдалося. Румунські втрати вбитими та пораненими становили 2 тис. чол., російські у 5 разів більше [16, с. 218].

З початком російсько-турецької війни Європа уважно стежила за подіями на Балканах. Наприкінці липня 1877 р. англійський посол в Константинополі повідомляв, що ніби росіяни вже під Адрианополем. Під впливом цього повідомлення Біконсфільд вирішив запропонувати «запросити» в протоки британську ескадру; вона стояла в Безікській бухті. Інша новина про вхід Осман-паші в Плевну була повідомлена в Лондон із запізненням, але після її отримання там заспокоїлись. Війна затягувалась, що і треба було з точки зору англійських інтересів [19, с. 118].

По-іншому реагував на події Андраші. В той момент, коли російське військо перебувало у важкому становищі, він запропонував спрямувати війська в Румунію. Та план міністра зазнав невдачі: йому заперечили австрійські воєнні кола; вони були переконані, що навіть і тепер війна з Росією не під силу Австрії [15, с. 145]. Бісмарк не бажав, щоб Росія здобула значну перемогу, але й не хотів, щоб вона зазнала нищівної поразки. Він вважав, що Росія має й надалі залишатись противагою Австро-Угорщині, так як не хотів, щоб Німеччина потрапила під вплив Габсбургської монархії [12, с. 143].

Восени 1877 р. російські війська перейшли в наступ. Були зайняті Гірський Дубняк і Теліш. Слідом за цим російськими та румунськими військами було захоплено Рахово. Після цього розпочалась її облога, якою керував один з героїв севастопольської оборони 1853-56 р. генерал Е. Тотлебен. Плевна була заблокована з усіх боків [15, с. 152].

Тим часом 3 жовтня під Авліяром Кавказька армія, яку очолював Обручев, захопила у полон 8 тис. турків, 250 офіцерів, 7 генералів. Турки втратили 6 тис. чол. вбитими. Ця перемога залишила Карс практично без гарнізону, і 6 листопада він впав. 28 листопада, на 143 день облоги Осман-паша зробив останнє зусилля – він намагався прорвати облогу і протягом п'яти годин бився з своїм 40-тисячним військом із переважними силами ворога. Лише переконавшись в тому, що задум його невдалий, Осман-паша здався у полон [6, с. 715].

Успіхи в Болгарії відкривали можливості для подальшого російського наступу. На військовій раді 30 листопада 1877 р. було прийняте рішення форсувати Балкани зимою. Загін Гурко повинен був перейти Західні Балкани і захопити Софію. Генералу Карцову було доручено прорватись біля Троянського, а Раєвському – біля Шипкинського перевалу [10, с. 17].

При 30-градусному морозі, що змінився відлигою і ожеледицею, російські війська разом з болгарськими ополченцями подолали гірський перевал через Балкани. 28 грудня 1877 р. внаслідок наступу біля Шипки-Шейново був захоплений у полон корпус Вессель-паші. В полон було взято майже всю турецьку армію – 22 тис. чол., в тому числі 3 генерали, 700 офіцерів [16, с. 85].

23 грудня 1877 р. генерал Гурко захопив Софію. Перехід 165-тисячної російської армії через Балкани зимою приголомшив Європу і Туреччину. 85-тисячна армія Сулейман-паші відступала на Плов-

див та Адрианополь, намагаючись перетворити їх на нові Плевни. 24 грудня 1877 р. під Пловдивом загін Гурко завдав поразки військам Сулейман-паші, а 8 січня 1878 р. без жодного пострілу Скобельов захопив Адрианополь – другу столицю Туреччини. 17 січня передові частини російської армії були за 80 км. від Константинополя [15, с. 504].

Під час російського наступу англійський уряд побоювався, що російська армія може дійти до Константинополя і захопити його. 14 січня британський флот пройшов через Дарданелли і став на якорі поблизу турецької столиці. Австро-Угорський уряд протестував проти намічених Росією умов мирного договору, Бісмарк на словах заявляв про свою незаінтересованість у балканських справах, а насправді допомагав Австро-Угорщині. Російська армія, яка знаходилась дуже далеко від своїх баз, була не в силі продовжувати військові дії. Царський уряд змушений був відмовитись від захоплення Константинополя. 19 лютого 1878 р. був підписаний мирний договір в містечку Сан-Стефано, поблизу столиці [21, с. 126].

Щодо втрат, то з боку Росії вони становлять за різними даними від 30 до 45 тис. чол. вбитими. Турецькі втрати становлять на 5% більше у порівнянні з російськими втратами [23, с. 105].

В кампанії 1877-78 р. у Румунії було мобілізовано до 100 тис. чоловік. Під час війни втрати становили більше 8 тис. вбитими та пораненими. За Сан-Стефанським прелімінарним мирним договором: 1. «...щоб припинити сутички між Туреччиною і Черногорією, кордон...між обома державами буде встановлений наступним чином...»; 2. «...Порта визнає...незалежність князівства Черногорії...»; 3. «Сербія визнає незалежною...»; 4. «...Порта визнає незалежність Румунії, яка висуває свої права на винагороду...»; 5. «Князь Болгарії буде вільно вибиратись населенням та затверджений...Портою зі згоди держав...»; 6. «Оттоманські війська більше не будуть розташовані в Болгарії, і всі фортеці будуть зруйновані... Чисельність окупаційного російського корпусу не буде перевищувати 50-тисяч чол...»; 7. «Всі фортеці на Дунаї будуть зруйновані... на берегах цієї річки не буде більше укріплень; не буде також у водах румунського, сербського і болгарського князівств військових суден...»; 8. «Босфор і Дарданелли будуть відкритими, як під час війни, так і під час миру, для торгівельних суден нейтральних держав... Порта зобов'язується зняти блокаду портів Чорного і Азовського морів...»; 9. «...очищення російською армією Європейської Туреччини, за винятком Болгарії, відбудеться протягом 3 місяців, після підписання остаточного миру між ... імператором всеросійським і ... султаном...» [24, с. 240–241].

Крім того, до Росії відходила частина Бессарабії, Аргадан, Карс, Батум і Баязет. Туреччина зобов'язувалась виплатити Росії 310 млн. крб. для компенсації військових витрат. Також вона мала ввести в Фессалії та Албанії управління та здійснити реформи в турецькій Вірменії [23, с. 491].

Значне посилення позицій Росії за умовами Сан-Стефанського договору і послаблення Туреччини не могло не викликати незадоволення західних держав, особливо Великобританії та Австро-Угорщини, які боялись розширення російського впливу на Балкани і Близький Схід.

Саме Лондон і Відень вимагали скликання конгресу для остаточного врегулювання конфлікту на Балканах [8, с. 148].

Горчаков намагався виграти час, щоб ратифікувати договір. Він наголошував, що дана справа стосується лише Росії і Туреччини. Російський уряд, який не був в силі продовжувати війну і стояв перед загрозою утворення такої ж коаліції, яка склалася в період Кримської війни, не міг заперечувати проти цих домагань і був змушений погодитися взяти участь у європейському конгресі. Горчаковим були названі й конкретні міста – Штутгарт або Дрезден. Та Бісмарк під приводом хвороби дав зрозуміти, що не поїде навіть у сусідній Дрезден. Вже наприкінці лютого стало зрозуміло, що конгрес може відбутися лише в Берліні [18, с. 96–105].

Щоб запобігти утворенню нової коаліції 23 березня Ігнат'єв вирушив до Відня. Переговори з Андраші показали ріст апетитів Габсбургської імперії на Балканах. Вона претендувала на Боснію та Герцеговину та інші території. Ігнат'єв дійшов до висновку, що Австрія намагається встановити своє панування в Албанії і Македонії. Віденські переговори закінчились для Росії невдало [27, с. 100–101].

Залишалась Німеччина, яка була зобов'язана Росії тим, що в 1870 р. вона здобула перевагу над Францією завдяки тому, що Австро-Угорщина в той момент була паралізована погрозами царя. Було зрозуміло, що Англія не вступить у війну без підтримки Відня, а Франц-Йосип не виступить, якщо не буде згоди Німеччини. Мир Європи і майбутнє Росії на той момент були в руках Бісмарка. Берлінський кабінет відповів, що йому потрібно протистояти Франції, тобто уклонявся від прямої відповіді. Бісмарк був би радий, якби три держави знеслили одна одну, а Німеччина згодом змогла б втрутитись у боротьбу і продиктувала свої умови, стала б арбітром Європи. Як не старався Бісмарк приховати ці розрахунки, британський кабінет їх розгадав. Він не хотів платити таку ціну за німецький нейтралітет як Нідерланди, на які вже давно звернула увагу Німеччина [12, с. 454–456].

Після роздумів в Лондоні і Санкт-Петербурзі напруженість між державами спадає. 7 квітня Горчаков звернувся в Лондон з ногою, в якій зазначалося, що лондонський двір має повідомити головні зміни, яким має піддатись Сан-Стефанський договір. Російський посол в Лондоні Шувалов, який не був прихильником війни, поступово отримав від Біконсфільда його вимоги. 7 травня він виїхав до Санкт-Петербурга за згодою царя. 30 травня ці вимоги були схвалені Бісмарком. Після цього Шувалов вернувся у Лондон і підписав із Солсбері меморандум. За ним: 1. «...скорочення кордонів Болгарії таким чином, щоб віддалити її від Егейського моря...»; 2. «... західні кордони Болгарії будуть визначені за національною ознакою так, щоб виключити неболгарське населення...»; 3. «Болгарія... буде поділена на дві провінції...»; 4. «...Англія зобов'язується не оспорювати остаточного рішення Росії відносно повернення Бессарабії...» [24, с. 123–124].

Крім умов попереднього меморандуму британський уряд залишає за собою право відстоювати на конгресі наступні пункти: 1. «...вимагати на конгресі участі Європи в адмі-

ністративному управлінні обох болгарських провінцій...»; 2. «...обговорювати на конгресі питання про час і характер російської окупації Болгарії і проході через Румунію»; 3. «...майбутню назву південної провінції»; 4. «...обговорити питання про судноплавство на Дунаї...»; 5. «...обговорити питання про протоки...» [24, с. 142–143].

Скориставшись важким становищем Туреччини, Великобританія перед відкриттям Берлінського конгресу, 4 липня таємно підписала в Константинополі конвенцію «про оборонний союз», головною умовою якої було надання Великобританії права окупувати Кіпр і контролювати проведення турецьким реформ в Малій Азії. Великобританія зобов'язувалась допомогти Туреччині «силою зброї», якщо Росія спробує зробити нові територіальні здобутки в Малій Азії [23, с. 491–492].

3 червня Бісмарк офіційно розіслав запрошення державам. 11-12 червня в столиці Німеччини прибули голови делегацій. Повноправними учасниками конгресу вважались всі держави, що підписали Паризький трактат 1856 р. Дипломатів Румунії і Греції допускали тільки на засідання, які безпосередньо відносились до їх держав. Головою конгресу вибрали Отто Бісмарка [21, с. 111].

Німецьку делегацію представляли Б. Бюлов та Х. Гогенлое, які повністю підпорядковувались Бісмарку; в російську делегацію увійшли Горчаков, Шувалов та Убрі, у якій першу роль відігравав Шувалов. Це було пов'язано з поганим здоров'ям Горчакова. Він втручався у дискусії лише в критичний момент [22, с. 112–113].

Іншими уповноваженими були: від Австро-Угорщини – Андраші, Кароль і фон Гаймерле; від Франції – Ваддінгтон, Сен Вальє і Демре; від Великобританії – Біконсфільд, Солсбері і Одо Рессель; від Італії – Корті і де Лоне і від Туреччини – Кара-Теодорі-паша, Саддула-бей і Мехмед-Алі-паша [12, с. 457].

З перших засідань конгресу Бісмарк намагався надати йому швидкого темпу, запропонував чимало конструктивних пропозицій стосовно процедури і виникаючих конфліктів. Він багаторазово посилався на поганий стан здоров'я і погрожував дипломатам, що покине конгрес і поїде лікуватись на курорт. З перших засідань розпочались випадки Англії проти Росії. Зі всіх питань, що мали обговорюватись найважливішим було болгарське; за пропозицією Бісмарка його мали розв'язати у першу чергу. 17 липня англійські представники вимагали включення у склад конгресу представників Греції. Остання вимагала Епір, Фессалію і Македонію, які за Сан-Стефанським договором були у складі Болгарії. Завдяки французькій делегації грецьке питання було перенесене на інші засідання [26, с. 312].

Дебати по болгарському питанні тривали з 22 по 26 червня. На них російська делегація зазнала невдачі. Було встановлено: Стаття 1. «Болгарія стає князівством автономним...»; Стаття 3. «Князь Болгарії буде ... вибиратись населенням і затверджуватись ... Портою зі згоди держав...»; Стаття 4. «...у місцевостях, де болгарі перемішані з іншим населенням ... будуть прийняті до уваги права і інтереси цього населення...»; Стаття 5. «...всім болгарам ... та іноземцям забезпечується свобода ... і свобода всякого богослужіння...»; Стаття 6. «Гимчасове управління Болгарії ... буде ... під керівництвом ро-

сійського комісара...»; Стаття 8. «Трактати про торгівлю та судноплавство ... всі конвенції і... угоди ... між державами і... Портою ... зберігають свою силу у князівстві Болгарії...»; Стаття 11. «Оттоманська армія не буде перебувати в Болгарії; всі ... фортеці будуть знищені...»; Стаття 13. «На південь від Балкан утворюється провінція, яка буде називатись Східна Румелія і яка залишається під ... політичною і військовою владою султана на умовах адміністративної автономії...» [25, с. 219–222].

24 червня прийшла черга обговорення питання про Боснію та Герцеговину. Андраші оприлюднив меморандум, за яким Туреччина не зможе умиротворити ці провінції, став доводити не без допомоги Солсбері про необхідність їх окупації військами Франца-Йосипа з метою відновлення рівноваги на Балканах [12, с. 461].

Горчаков чекав такої пропозиції, але погодився. Для турків оголошення меморандуму стало несподіванкою, вони запротестували. Бісмарк заявив, що конгрес відображає інтереси не Порту, а Європи і, що їм не має чого скаржитись, оскільки їм повернули Македонію [36, с. 35]. Вирішено: Стаття 25. «Провінції Боснія та Герцеговина будуть захоплені ... Австро-Угорщиною... Австро-Угорщина має право утримувати гарнізони...»; Стаття 26. «Наступні засідання були присвячені Сербії і Чорногорії. На них було визнано їхню незалежність; «Незалежність Чорногорії визнається... Портою і... тими... сторонами, які ще її не визнали...»; Стаття 34 «...сторони визнають незалежність Сербського князівства...»; Стаття 43 Румунське князівство теж було визнано незалежним: «...сторони визнають незалежність Румунії...» [24, с. 223].

Крім того, Румунія визнавала громадянську рівність всіх її підданих, незалежно від віросповідання. Представники Румунії – Братіану і Когольнічану вимагали, щоб їхня країна не йшла на територіальні поступки, також щоб російські війська не мали права проходу через румунську територію, щоб Румунії надали витоку Дунаю і острів Зміїний. Ці вимоги не були задоволені [13, с. 243].

Щодо контрибуцій, то було вирішено, що вони не можуть бути замінені на територіальні здобутки і цар не буде мати переваги перед іншими кредиторами Туреччини на отримання свого боргу.

6 липня залишилось вирішити ще одне питання – азійські території, завойовані Росією під час війни. Аргадан, Карс і Батум з їх округами були приєднані до Росії, яка повернула Туреччині Алашкертську долину і місто Баязид. Батум проголошувався вільною торгівельною гаванню. Конгрес завершився 13 липня підписанням трактату з 64 статей [27, с. 581].

Берлінський конгрес 1878 р. став віхою, яка вперше об'єднала всі західноєвропейські сили з метою зменшити значення російської перемо-

ги. Саме проти Росії Європа вперше показала себе як єдине політичне ціле. Проти Росії єдиним фронтом встали титани європейської дипломатії – Андраші, Солсбері, Бісмарк, Дізраелі, які «засуджували Росію», звинувативши її в загарбницьких намірах, хоча єдиним призом в цій війні була Добруджа, яку Росія віддала Румунії в обмін на частину Бессарабії. Берлінський трактат був по суті великим компромісом між трьома великими державами – Великобританією, Росією та Австро-Угорщиною [9, с. 132].

Австро-угорська дипломатія на чолі з Андраші була задоволена рішенням Берлінського конгресу, оскільки досягла головної мети – відвернути створення Великої Болгарії, приєднання Боснії та Герцеговини до Сербії і в цілому російську гегемонію на Балканах. Для Австро-Угорщини окупація провінцій стала джерелом внутрішніх та зовнішніх ускладнень: окупація не була легкою, з противником велись затяжні бої, особливо з боснійськими мусульманами; в палаті депутатів опозиція різко критикувала курс Андраші; в Угорщині не хотіли приєднання двох слов'янських провінцій до королівства, в якому слов'янський елемент і так був значним. В очах угорців 2 нові провінції були тягарем, з яким не знали що робити [3, с. 143–144].

Погіршення стосунків з Росією, яке ще розпочалося з 1877 р. не зміцнило позицій Австро-Угорщини; союз 1879 р. з Німеччиною призвів до того, що в межах цього союзу Габсбургська монархія поступово почала відігравати другорядну роль, яка залежала від Німеччини. В боротьбі за ринки та ресурси Балкан та Близького Сходу перемогли здобували німці [14, с. 133].

Висновки з даного дослідження. Таким чином, Берлінський трактат був важливим міжнародним документом, постанови якого зберігали дію аж до Балканських війн 1912-1913 рр. Та багатьох протиріч на Балканах він не зміг вирішити. Східна криза 1875-1878 рр., антиросійська політика Відня та її підтримка Бісмарка, крім того введення в Німеччині високих митних зборів на російський хліб призвели до погіршення відносин Росії з Німеччиною і з Австро-Угорщиною. І фактично до припинення Союзу трьох імператорів. Хоча Берлінський конгрес значно змінив постанови Сан-Стефанського договору, та він не зміг змінити головні підсумки війни – створення незалежних балканських держав і Болгарського князівства. Берлінський договір при всіх відступах від російської програми вирішення Східного питання, був значним кроком у визволенні Балкан і створив умови для подальшого розвитку балканських народів. Та він заклав і основи конфліктів, які стали причиною майбутніх міжнародних потрясінь.

Список літератури:

1. Виноградов К. Мировая политика 60-80-х годов XIX века: события и люди. Ленинград, 1991. 168 с.
2. Вішпер Р. Історія Нового часу. Київ : Ніка-Центр, 1997. 624 с.
3. Генон Ц. Русско-турецкая война 1877-1878 р. и подвиг освободителей. Москва : София-Пресс, 1979. 238 с.
4. Дебидур А. Дипломатическая история Европы: 1814-1878. В 2 т. Ростов-на-Дону, 1995. Т. 2. 603 с.
5. Егер О. Всемирная история: В 4 т. Москва : Полигон, 2000. Т. 3. Новая история. 720 с.
6. История дипломатии: В 2 т. / Под ред. А. Громько и др. Москва : Государственное издательство политической литературы, 1963. Т. 2. 820 с.
7. История Европы: С древних времен до наших дней: В 8 т. / Под ред. С. Татарского, А. Намазова. Москва : Наука, 2000. Т. 5. 667 с.

8. История Румынии 1848-1917 / Ред. кол. В. Виноградов и др. Москва : Наука, 1971. 667 с.
9. Керсновского А. История русской армии. Т. 2. Москва, 2006.
10. Киняпина Н. Внешняя политика России второй половины XIX века. Москва : Высшая школа, 1974. 279 с.
11. Колосов Д., Вронский А., Родин А., Шведов А. Великие битвы в истории России. Москва, 2009. 479 с.
12. Краткая история Болгарии. С древнейших времен до наших дней / Отв. ред. Г. Литаврик. Москва : Наука, 1987. 567 с.
13. Краткая история Румынии. С древнейших времен до наших дней / Отв. ред. В. Виноградов. Москва : Наука, 1987. 541 с.
14. Краткая история Венгрии. С древнейших времен до наших дней / Отв. ред. Т. Исламов. Москва : Наука, 1991. 608 с.
15. Нарочницкая Н. Россия и русские в мировой истории. Москва : Международные отношения, 2002. 536 с.
16. Нарочницкая Л. Россия и национально-освободительное движение на Балканах 1875-1878. К столетию Русско-турецкой войны. Москва, 1979. 250 с.
17. Пономарев М., Смирнова С. Новая и новейшая история стран Европы и Америки: В 3 ч. Москва : Владос, 2000. Ч. 2. 288 с.
18. Семенов С. М. Горчаков – российский дипломат XIX века. Москва, 1962. 115 с.
19. Сто лет освобождения болгарских народов от османского ига : Сб. науч. трудов. Москва : Наука, 1979. 222 с.
20. Тейлор П. Дж. Габсбургская монархия 1809-1918 / Пер. с англ. Львів : ВНТЛ-Класика, 2002. 267 с.
21. Троицкий Н. Русско-турецкая война 1877-1878 гг. Москва, 1997. 150 с.
22. Урланис Б. История военных потерь: Войны и народонаселение Европы. Людские потери вооруженных сил европейских стран в войнах XVIII-XX века. Москва : Полигон, 1994. 559 с.
23. Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. / Отв. ред. В. Карасев. Минск : Университетское, 1989. Т. 2. 295 с.
24. Хрестоматия по истории СССР 1861-1917 / Под ред. В. Тюкавкин. Москва : Просвита, 1990. 414 с.
25. Хрестоматия по истории СССР. XIX века / Сост. П. Епифанов, А. Епифанова. Москва : Просвита, 1991. 288 с.
26. Чубинский В. Бисмарк: Политическая биография. Москва : Мысль, 1988. 414 с.

References:

1. Vynohradov, K. (1991). *Myrovaia polytyka 60-80-kh hodov XIX veka: sobytia y liudy* [World politics of the 60-80s of the XIX century: events and people]. Lenynhrad. (in Russian)
2. Vipper, R. (1997). *Istoriia Novoho chasu* [The history of modern times]. Kyiv : Nika-Tsentr. (in Ukraine)
3. Henov, Ts. (1979). *Russko-turetskaia voina 1877-1878 r. y podvyh osvoboditelei* [The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the feat of the liberators]. Moskva : Sofyia-Press. (in Russian)
4. Debydur, A. (1995). *Dyplomatycheskaia ystoriya Evropy: 1814-1878* [The Diplomatic History of Europe: 1814-1878]. V 2 t. Rostov-na-Donu. (in Russian)
5. Eher, O. (2000). *Vsesmyrnaia ystoriya* [World History]. V 4 t. Moskva : Polyhon. (in Russian)
6. Hromyko, A. (1963). *Ystoriya dyplomaty* [History of diplomacy]. V 2 t. / Pod red. A. Gromyko y dr. Moskva : Hosudarstvennoe yzdatelstvo polytycheskoi lyteratury. (in Russian)
7. Tatarskoho, S. (2000). *Ystoriya Evropy: S drevnykh vremen do nashykh dnei* [History of Europe: From ancient times to the present day] V 8 t. / Pod red. S. Tatarskoho, A. Namazova. Moskva : Nauka. (in Russian)
8. Vynohradov, V. (1971). *Ystoriya Rumyny 1848-1917* [History of Romania 1848-1917] / Red. kol. V. Vynohradov y dr. Moskva : Nauka. (in Russian)
9. Kersnovskoho, A. (2006). *Ystoriya russkoi army* [History of the Russian army]. T. 2. Moskva. (in Russian)
10. Kyniapyna N. (1974). *Vneshniaia polytyka Rossyy utoroj polovyny XIX veka* [Foreign Policy of Russia in the Second Half of the 19th Century]. Moskva : Vysshiaia shkola. (in Russian)
11. Kolosov, D., Vronskiy, A., Rodyn, A., & Shvedov, A. (2009). *Velykye bytvy v ystoriy Rossyy* [Great battles in Russian history]. Moskva. (in Russian)
12. Lytavryk, H. (1987). *Kratkaia ystoriya Bolharyy. S drevneishykh vremen do nashykh dnei* [A Brief History of Bulgaria. From ancient times to the present day] / Отв. ред. H. Lytavryk. Moskva : Nauka. (in Russian)
13. Vynohradov, V. (1987). *Kratkaia ystoriya Rumyny. S drevneishykh vremen do nashykh dnei* [A brief history of Romania. From ancient times to the present day] / Отв. ред. V. Vynohradov. Moskva : Nauka. (in Russian)
14. Yslamov, T. (1991). *Kratkaia ystoriya Venhryy. S drevneishykh vremen do nashykh dnei* [A brief history of Hungary. From ancient times to the present day] / Отв. ред. T. Yslamov. Moskva : Nauka. (in Russian)
15. Narochnytskaia, N. (2002). *Rossyia y russkye v myrovoi ystoriy* [Russia and the Russians in world history]. Moskva : Mezhdunarodnye otnosheniya. (in Russian)
16. Narochnytskaia, L. (1979). *Rossyia y natsionalno-osvoboditelnoe dvizhenie na Balkanakh 1875-1878. K stoletiyu Russko-turetskoi voiny* [Russia and the National Liberation Movement in the Balkans 1875-1878. By the Century of the Russo-Turkish War]. Moskva. (in Russian)
17. Ponomarev, M., & Smyrnova, S. (2000). *Novaia y noveishaia ystoriya stran Evropy y Ameriky* [A new and up-to-date history of Europe and America]. V 3 ch. Moskva : Vlados. (in Russian)
18. Semenov, S. (1962). *M. Horchakov – rossyiskiy diplomat XIX veka* [Gorchakov is a 19th century Russian diplomat]. Moskva. (in Russian)
19. *Sto let osvobozhdeniya bolharskykh narodov ot osmanskoho yha : Sb. nauk. Trudov* [One hundred years of liberation of the Bulgarian peoples from the Ottoman yoke]. Moskva. (in Russian)
20. Teilor, P. (2002). *Dzh. Habsburhsa monarkhiia 1809-1918* [Habsburg Monarchy 1809-1918] / Per. s anhl. Lviv : VNTL-Klasyka. (in Ukraine)
21. Troitskiy, N. (1997). *Russko-turetskaia voina 1877-1878 hh.* [The Russo-Turkish War of 1877-1878]. Moskva. (in Russian)
22. Urlanis, B. (1994). *Ystoriya voennykh poter: Voyny y narodonaselenye Evropy. Liudskye potery v ooruzhennykh syl evropeyskykh stran v voynakh XVIII-XIX veka* [History of military casualties: Wars and the population of Europe. Human losses of the armed forces of European countries in the wars XVIII-XX centuries]. Moskva. (in Russian)
23. Karasev, V. (1989). *Khrestomatyia po ystoriy yuzhnykh y zapadnykh slavian* [Reading on the History of the Southern and Western Slavs]. V 3 t. / Отв. ред. V. Karasev. Mynsk : Unyversytetskoe. (in Russian)
24. Tiukavkyn, V. (1990). *Khrestomatyia po ystoriy SSSR 1861-1917* [Reading on the History of the USSR 1861-1917] / Pod red. V. Tiukavkyn. Moskva : Prosvyta. (in Russian)
25. Epyfanov, P. (1991). *Khrestomatyia po ystoriy SSSR XIX veka* [Reading on the history of the USSR. XIX century] / Sost. P. Epyfanov, A. Epyfanova. Moskva : Prosvyta. (in Russian)
26. Chubynskiy, V. (1988). *Bysmark: Polytycheskaia byohrafiya* [Bismarck: A Political Biography]. Moskva : Mysl. (in Russian)